
Tuinhistorische verkenning

‘t Zonnehuis

te Gorinchem

SB4

**BUREAU VOOR HISTORISCHE
TUINEN, PARKEN EN LANDSCHAPPEN**

Tuinhistorische verkenning

't Zonnehuis

te Gorinchem

Opdrachtgever: dhr. L.C. den Breejen.

Eindrapport Augustus 2011.

Projectnummer: 7860.

SB4

**BUREAU VOOR HISTORISCHE
TUINEN, PARKEN EN LANDSCHAPPEN**

Colofon

© 2011, SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen te Wageningen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij op papier of digitaal, zonder voorafgaande toestemming van de samenstellers van dit rapport. In geval van publicatie, geheel of gedeeltelijk, van dit als intern rapport bedoelde document, is het noodzakelijk om auteursrechten, copyright, publicatierechten en/of andere rechten te regelen met SB4 of andere partijen.

De afbeeldingen en foto's in dit rapport zijn gemaakt door SB4, tenzij de bronvermelding anders aangeeft.

Tekst : SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen
ir. Eric Blok
Costerweg 1-N 6702 AA Wageningen
www.SB4.nl
Projectnummer: 7860
Versie: EINDRAPPORT augustus 2011
Opdrachtgever: L.C. den Breejen

Voorblad: Landhuis 't Zonnehuis. Foto: SB4, 2011.

INHOUD:

Inleiding	3
Terreinbeschrijving	4
Biografie van de plek	5
Het concept van de tuin.....	8
De tuin in context.....	16
Huidige situatie	19
Conclusie en Waardering	22
Monumentenstatus	23
Aanbevelingen	24
Bronnen	25
Bijlage: Monumentenomschrijving.....	26

INLEIDING

Aan Plantsoen nr. 20 te Gorinchem bevindt zich landhuis ’t Zonnehuis met tuin, gebouwd in 1938 naar ontwerp van architect Jan Rebel.

De huidige eigenaar, dhr. L.C. den Breejen, heeft in overleg met Gemeente Gorinchem een plan ontwikkeld om op het zuidelijke gedeelte van het perceel vier nieuwe woningen te bouwen, waarbij een zo groot mogelijk aaneengesloten gebied wordt gehandhaafd als behorend tot het landhuis.

Binnen de lopende procedures tot wijziging en vaststelling van het bestemmingsplan heeft de Raad van State op 20 oktober 2010 uitspraak gedaan op een beroepsschrift en opgemerkt dat haar insziens onvoldoende is onderbouwd dat het voorgestelde plan geen afbreuk doet aan het als rijksmonument aangewezen landhuis ’t Zonnehuis. De Raad van State heeft de Gemeente vervolgens opgedragen om, met inachtneming van hetgeen in de uitspraak is overwogen, te komen tot een nieuw besluit tot vaststelling van het bestemmingsplan.

In aansluiting op bovengenoemde uitspraak heeft de eigenaar in overleg met de gemeente in mei 2011 opdracht verleend aan SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen te Wageningen voor het uitvoeren van een tuinhistorisch onderzoek met waardestelling voor ’t Zonnehuis, een beoordeling van de gevolgen voor de tuinhistorische waarden van het voorgenomen bouwplan en aanbevelingen voor de verdere uitwerking.

Voorliggend rapport is het resultaat van deze opdracht waarvoor archief-, literatuur- en veldonderzoek is verricht en waarin de tuin, na analyse van de bedoelde aanleg, wordt afgezet tegen vergelijkbare tuinen uit de periode van aanleg.

Onderzoek en rapportage zijn uitgevoerd en opgesteld door ir. Eric M.J. Blok, landschapsarchitect en tuinhistoricus, in de maanden mei tot en met juli 2011.

TERREINBESCHRIJVING

Landhuis en tuin zijn gelegen aan Plantsoen 20 te 4205 AJ Gorinchem. Het landhuis staat aan de noordzijde van het perceel, de tuin bevindt zich voornamelijk ten zuiden hiervan. Het perceel wordt centraal ontsloten met een entree die uitmondt op een draaiplein ten noorden van het huis, waaraan ook een bijgebouw (garage) grenst. Het perceel is aan alle zijden van opgaande bomen en heesters voorzien. Huis en tuin zijn hierdoor vanaf de openbare weg niet zichtbaar.

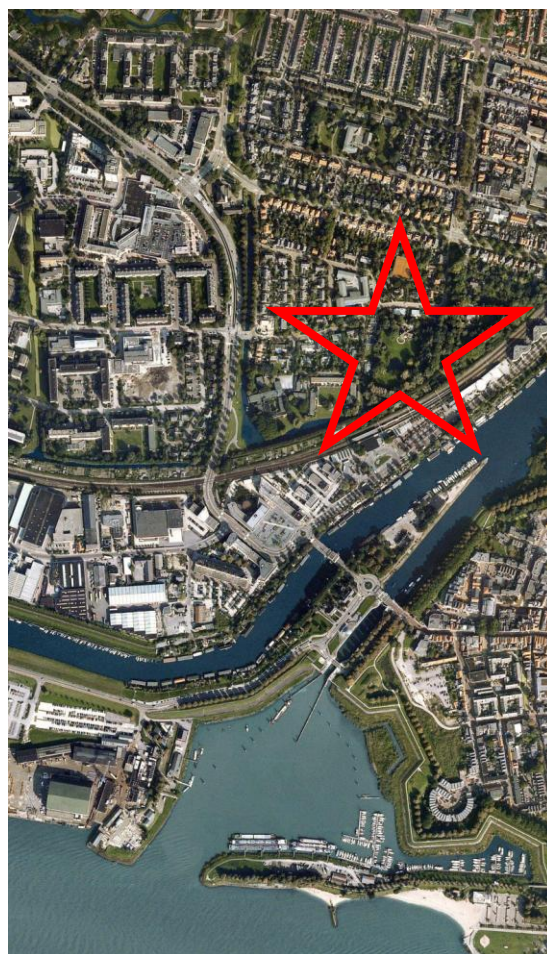
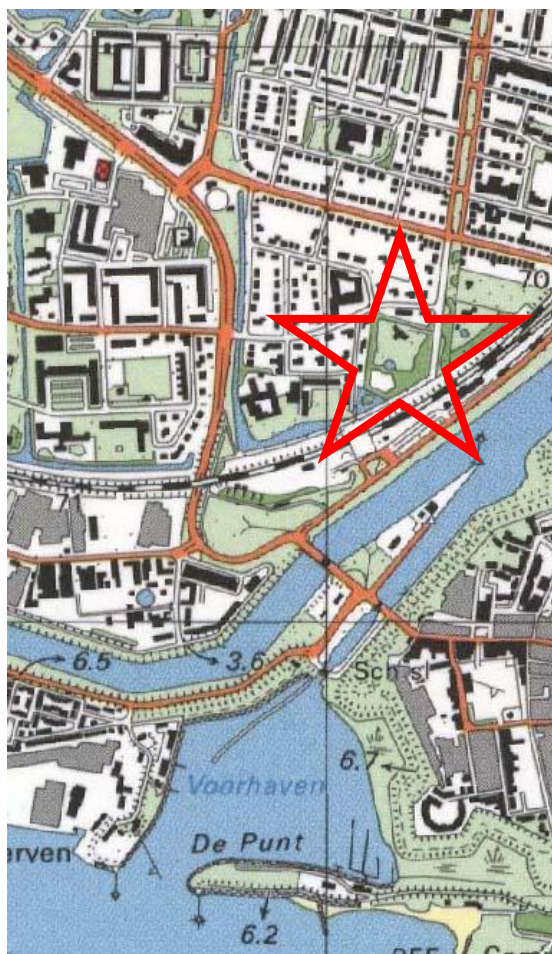
Grenzend aan de zuidgevel van het huis, in aansluiting op de verschillende woonvertrekken, ligt een terras. Het terras is in het verleden vergroot in verband met de inpassing van een zwembad.

Een gemetselde keermuur, waarin trappen, overbrugt het hoogteverschil tussen terras en de enigszins lager gelegen tuin, die bestaat uit een ruim open gazon. Aan de westzijde van het terras buigt een lage muur zich met een boog om het gazon. In deze muur opgenomen is een prieel. Ten oosten van het huis ligt, min of meer evenwijdig aan de gevel, eveneens een lage keermuur.

Aan de zuidzijde gaat het gazon over in een ovaalvormige vijver die met een uitloop verbonden is met de watergang een de oost- en zuidzijde van het perceel.

Ten zuiden van de vijver ligt een grasland met op de kavelgrens een opgaande boom- en heesterbeplanting.

Zowel op het gazon als in het grasland staan verschillende solitaire bomen, boom- en heestergroepen. In het prieel, voorlangs de keermuren en op het terras liggen restanten van een bestrating met rode wester tegels. Rondom het zwembad ligt ook andere bestrating.

Ligging van het plangebied (binnen rode ster), links op de topografische kaart 38G Gorinchem (1989), rechts op de luchtfoto van GoogleMaps (2011).

BIOGRAFIE VAN DE PLEK

De plaats Gorinchem wordt voor het eerst genoemd in 1224 en is vanaf het eind van de 13^e eeuw een versterkte nederzetting. Vanaf het midden van de 14^e eeuw is er sprake van een echte stadswal. In 1382 werden de stadsrechten verleend en hierna groeide de plaats uit tot een bloeiende handelsstad. Bij een vernieuwing van de stadswallen aan het begin van de 17^e eeuw werd de stad vergroot. Hierna vonden pas weer stadsuitbreidingen plaats in het begin van de 20^e eeuw, na opkomst van de industrie. In eerste instantie ontstonden Lingewijk en West, na WO II werd ook in noordwestelijke en oostelijke richting uitgebreid.

Tot de industrie die zich vanaf het eind van de 19e eeuw in Gorinchem vestigde behoorde ook het Nederlands staalconstructiebedrijf De Vries Robbé. Dit bedrijf, dat bekend werd met stalen kozijnen, ontstond in 1881 en was in de eerste decennia van de 20e eeuw een van de grootste bedrijven in de plaats. Voor de arbeiders van de fabriek werd onder meer tuindorp Zandvoort gebouwd, als onderdeel van Lingewijk. Bij het faillissement van de fabriek in 1976 verloor Gorinchem een belangrijke werkgever.

Landhuis 't Zonnehuis is gebouwd ten noordwesten van de oude stad Gorinchem, op een terrein buiten de verdedigingswerken.

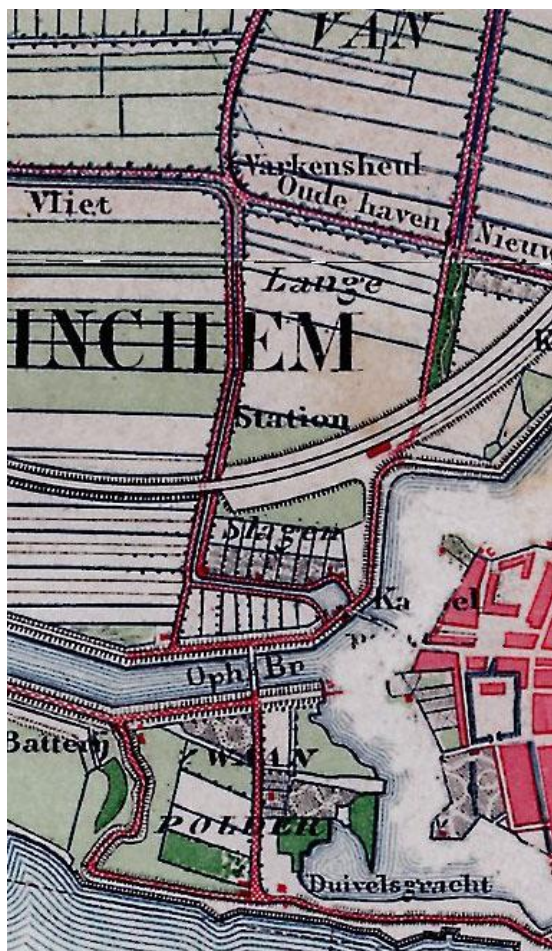
In het begin van de 19^e eeuw bestond dit gebied uit een rechthoekig blok met voornamelijk weiden en warmoeslanden (tuinderijen), gescheiden door smalle kavelsloten. Het blok werd omgrensd door de Schelluinsche Vliet aan de zuid- en westzijde, een watergang met weg aan de noordzijde ('Oude Haven'), de Schotdeursche Vliet naar Arkel aan de oostzijde en de vestinggracht in het zuidoosten.

Aan de zuidzijde was het blok meer begroeid met een laan en boomgaarden. Hiertussen stond volgens het kadaster in 1832 ook een huis met erf in eigendom van Willem Lankhaar, kastelein van beroep, en een tuinhuis van Joost van Tilborgh, koopman in de Westwagenstraat. Een kroeg en een tuinhuis als buitenverblijf zijn kenmerkende elementen voor de recreatie van de stadsbewoner en liggen vanouds juist buiten de stad.

Met de aanleg van de spoorlijn Elst-Geldermalsen-Gorinchem, geopend in 1883 en in 1885 doorgetrokken naar Dordrecht, werd het kenmerkende blok in tweeën gedeeld. Station Gorinchem werd in de zuidoosthoek gebouwd, juist tegenover de vesting. Noordelijke van de spoorlijn werd een nieuwe weg aangelegd om de weg in het verlengde van de Vliet van Arkel te verbinden met de weg langs de Vliet van Schelluinen en het verkeer zodoende naar de stad te geleiden. De weg langs het spoor is het huidige 'Lindelaantje'. Langs het gedeelte in het verlengde van de Vliet van Arkel is op de topografische kaart uit 1880-1881 reeds een brede plantsoenstrook met slingerpad ingetekend.

Warmoeslanden, weiden, laan, boomgaarden en huis met erf op de nettekening van de topografische kaart uit 1846.

Chromotopografische kaart, bladen 527 Hoog Blokland en 548 Gorinchem, uit 1846.

Topografische kaart, blad 38G Gorinchem, uit 1936.

Het gebruik van de warmoeslanden in het als 'Lange Slagen' aangeduide gebied bleef tot in het begin van de 20e eeuw grotendeels gehandhaafd. Wel verscheen er bebouwing langs de Schelluinense Vliet en aan de Oude Haven.

In 1938 kocht Arnold Abraham Cornelis de Vries Robbé, directeur van de stalen-ramenfabriek, een aantal percelen grond in de Lange Slagen. Het betrof twee percelen 'tuin' van de Spaarbank Gorinchem en een gedeelte van een perceel 'schuur, bouwland' van G.J. van der Lee, hovenier te Gorinchem. Dit laatste betrof het kadastrale perceel A 3347, het schuurtje stond aan de oostzijde van deze kavel. De aantrekkingskracht van het terrein zal gelegen hebben in de beschikbare omvang en in de ligging naast het Plantsoen.

Door het kadaster worden de door De Vries Robbé verworven gronden samengevoegd tot kadastraal perceel A 3722 met als omschrijving 'tuin, schuur' en een oppervlakte van 1.26.50 ha. Dit is de kavel waarop de drie kinderen Willem, Lucie en Arnold de Vries Robbé op 18 juni 1938 de eerste steen leggen voor 't Zonnehuis, dat door architect Jan Rebel werd ontworpen. Het kadaster verandert de omschrijving vervolgens in 'huis en tuin'.

Ingemetselde eerste steen naast de entree van het landhuis, 2011.

Arnold Abraham Cornelis de Vries Robbé heeft maar kort van zijn huis kunnen genieten. Het kadaster meldt namelijk dat het bezit in dienstjaar 1942 overging op Wilhelmina Gerardina Telders, weduwe van Arnold Abraham Cornelis de Vries Robbé, en haar drie kinderen.

Enkele jaren later is Wilhelmina Gerardina Telders weer alleen eigenaar, zij is dan hertrouwd met Willem Adam Willink.

In 1965-1967 wordt het perceel kadastraal gesplitst in de percelen A 5182 'huis en tuin' met een oppervlakte van 0.91.10 ha en A 5181 'tuin' met 0.35.49 ha.

Perceel A 5182 wordt eigendom van Willem de Vries Robbé, getrouwd met Henriëtte Bienfait. De tuin op perceel A 5181 gaat naar Arnold Abraham Cornelis de Vries Robbé, die het in dienstjaar 1969 verkoopt aan Anna Henriette Bienfait, gehuwd met Willem de Vries Robbe, zodat het geheel weer in één hand is.

In dienstjaar 1986 registreert het kadaster vervolgens de verkoop van beide percelen aan de huidige eigenaren Leendert Christiaan den Breejen en Maria Catharina Mouthaan.

Uit bovenstaande blijkt dat de oorspronkelijke omvang van de tuin in de loop der tijd ongewijzigd is gebleven en dat er ook geen externe aanleidingen zijn geweest om de inrichting van de tuin te wijzigen.

Topografische kaart, blad 38G Gorinchem, uit 1959.

HET CONCEPT VAN DE TUIN

Landhuis 't Zonnehuis met omringende tuin zijn op een vrijwel kaal terrein aangelegd, zodat alle mogelijkheden bestonden voor een vrije situering en oriëntatie van het huis en voor de inrichting van de tuin.

Zowel huis als tuin zijn gerealiseerd naar een ontwerp van architect Jan Rebel. Rebel werd in 1885 geboren in Huizen (NH). Na de timmervakschool werkt hij bij diverse bouwbedrijven en volgt tekenkundige opleidingen. In 1911 richt hij zijn eigen architectenbureau op, gevestigd in Laren (NH). Zowel het aantal opdrachten als het aantal medewerkers groeit in de loop der tijd. In de jaren '30 zijn er veel opdrachten voor huizen en landhuizen in het hele land zoals Enschede, Tilburg, Eindhoven en Dordrecht. In 1961 overlijdt de 76-jarige Jan Rebel in Laren (NH). Het bureau wordt voorgezet door Adam van Vliet die er al vanaf 1918 werkzaam was en inmiddels compagnon.

Informatief voor het ontwerp van huis en tuin 't Zonnehuis is de tekst die door Adam van Vliet werd opgenomen in het boek 'Het bouwen van landhuizen, naar werken van Jan Rebel', verschenen in 1950. Over het ontwerp voor Arnold de Vries Robbé in Gorinchem schrijft Van Vliet:

"Landhuis 't Zonnehuis te Gorinchem.

Dit landhuis werd in 1937 gebouwd voor de directeur van de bekende stalen-ramenfabriek De Vries-Robbé te Gorinchem. Deze firma die voor de meeste werken van de bouwmeester de ramen en deuren van staal of brons maakte, kreeg hierdoor veel kennis van en waardering voor de landhuizen van Jan Rebel, hetgeen aanleiding voor de eigenaar werd, deze bouwmeester te belasten met de bouw van zijn eigen landhuis.

In vele gevallen speelt het bouwterrein een heel grote rol. Dit terrein, heel vlak en open, drassig en zonder een spoor van opgaand geboomte, stelde aan de kunde van de bouwmeester hoge eisen, zowel door de openheid en zijn beschutting als door de ligging en de gestelde wensen van de bewoners.

Simpel zijn de beneden-woonvertrekken gehouden met genoeglijke en intieme zitjes om open vuren of voor groot uitgebouwde erkers, die direct het contact opnemen met de fraai aangelegde en groots van opzet gehouden tuin.

Een groot terras aan de Zuidzijde, dat voor de uitgebouwde heren kamer gedeeltelijk overdekt is, geeft hierop een prachtig uitzicht. In overleg met de bouwmeester zelf is deze tuin aangelegd, met de daarin aangebrachte grote vijver met een slingerend kanaaltje, waarover een rustiek brugje is geslagen dat toegang geeft tot een geestig, klein huisje, genaamd het Appelhuis, het speelhuis van de kinderen.

De hall en het trappenhuis zijn, geheel gelijk de woon- en herenkamer, in geloofd eikenhout uitgevoerd en heel ruim en open gehouden met gezellige doorkijkjes van gebrandschilderde glas-in-lood-ramen en in handvormsteen uitgevoerde gemetselde bogen. Vanuit deze hall zijn alle kamers bereikbaar. De statige, brede trap met omlopende bordessen voert naar de verdieping, waar de slaapkamers en badkamers zijn ondergebracht. Ook deze kamers zijn eenvoudig doch zeer smaakvol, met indirecte verlichtingen in bednissen en op de kinderkamers met ingebouwde boekenkastjes en weggewerkte wastafels in kasten.

De dienstvertrekken zijn modern en naar de eisen des tijds ingericht. Onder deze vertrekken bevinden zich de kelders. Het huis wordt centraal verwarmd door een in één van de kelders opgestelde, automatische verwarmingsinstallatie."

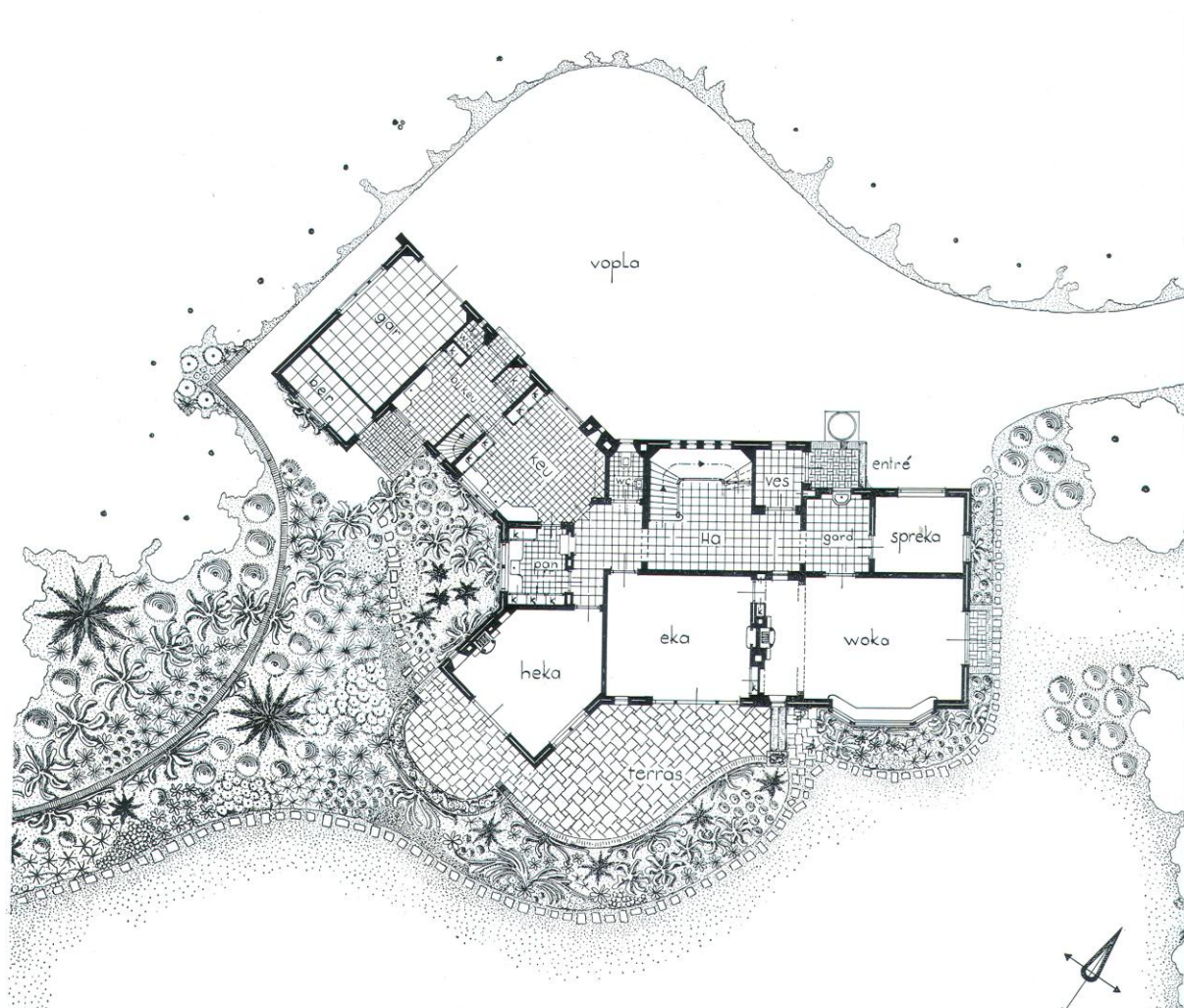
Wikipedia geeft enige achtergrondinformatie bij het boek:

"In 1950 heeft Van Vliet voor zijn 65-jarige compagnon Rebel het boek 'het bouwen van landhuizen naar werken van Jan Rebel' laten uitgeven. In het rijkelijk geïllustreerde boek, in een oplage van 2.500 stuks, is een selectie opgenomen van de mooiste werken. De foto's zijn gemaakt door fotograaf Hans Spies (1905-1973). Voor de tekeningen en teksten was Van Vliet verantwoordelijk, plattegronden van de tuinen werden verder ingetekend door zijn (tweede) vrouw."

Hieruit blijkt dat de afgebeelde tekeningen niet de originele ontwerptekeningen van Rebel betreffen, ook de foto's zijn nieuw gemaakt.

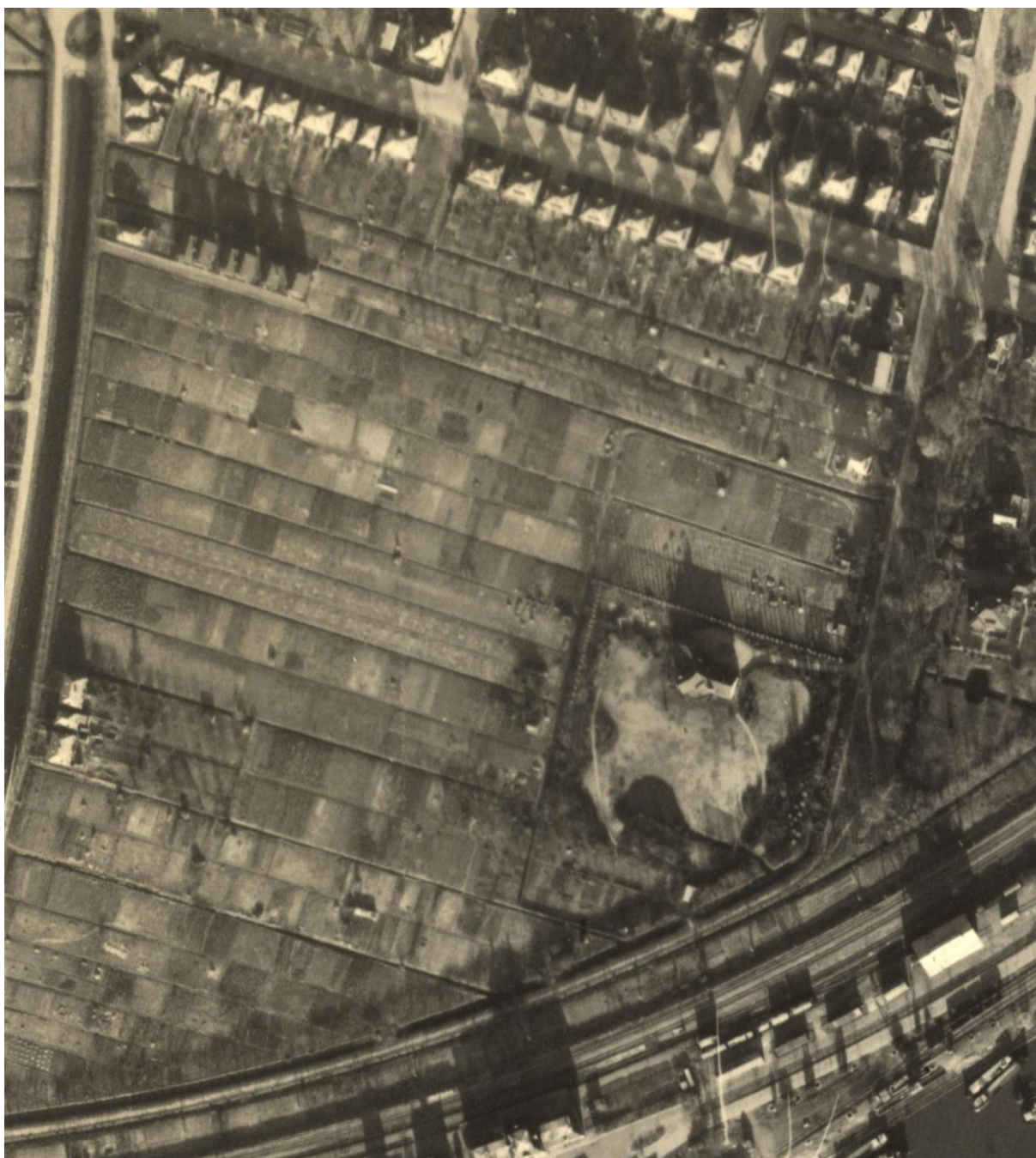
Hoewel een originele afbeelding van het tuinontwerp niet voorhanden is geven het (in 1950 opnieuw getekende) grondplan met een gedeelte van de tuinaanleg, een in het boek afgebeelde foto van huis en tuin in 1950, foto's uit 1986, de huidige situatie en vooral een luchtfoto uit december 1944 een goede indruk van de bedoelde en gerealiseerde situatie.

Plattegrond van huis en tuin. Herkomst: A. van Vliet, 1950.

Foto van huis en tuin. Herkomst: A. van Vliet, 1950.

Luchtfoto van huis en tuin in hun omgeving, 24 december 1944.
Herkomst: Speciale Collecties, Bibliotheek Wageningen UR.

Huis en tuin in 1986. Het terras is nog niet vergroot.
Herkomst: Beeldbank Rijksdienst Cultureel Erfgoed.

Westgevel in 1986.
Herkomst: Beeldbank Rijksdienst Cultureel Erfgoed..

Huis vanuit het zuidoosten in 1986. Het terras is nog niet vergroot.
Herkomst: Beeldbank Rijksdienst Cultureel Erfgoed..

Omsloten draaiplein aan het eind van de toegangsweg.
Foto: SB4, 2011.

Huis met terrassen aan de tuinzijde (zuid).
Foto: SB4, 2011.

Deels inpandig terras op het niveau van het huis, een keermuur als overgang naar het lager gelegen gazon.
Foto: SB4, 2011.

Prieel als onderdeel van de lage keermuur als omzoming van het gazon.
Foto: SB4, 2011.

In het prieel een zitbank als onderdeel van de lage keermuur.
Foto: SB4, 2011.

Uit de verschillende gegevens is op te maken dat huis en tuin in aansluiting op elkaar een geheel eigen wereld vormden, door opgaande beplantingen afgesloten van het omliggende landschap dat destijds nog kaal en onbebouwd was. De beplantingen zullen ook bijgedragen hebben aan het creëren van een microklimaat.

Door de plaatsing van het gebouw aan de noordzijde van de kavel en de realisatie van een grote vijver ontstond een driedeling in het terrein, die nog steeds herkenbaar is.

Grenzend aan de hoofdentree van het landhuis ligt in de oksel van het geknikte gebouw een omsloten draaiplein van beperkte omvang. Dit vormt het eindpunt van de toegangsweg vanaf het Plantsoen. Daarmee is deze ruimte de schakel tussen de publiekstoegankelijke openbare straat en de privé-ruimten van huis en tuin. De plek heeft dus vooral een verkeersfunctie in de schaduw van het huis. Later werd hieraan een los garagegebouw toegevoegd.

Een volledig tegengestelde sfeer heeft de weidse, open en zonnige tuin aan de andere zijde van het landhuis. Een (deels inpandig) terras op het niveau van het huis vormt de overgang naar het lager gelegen gazon, dat aan de buitenzijden (en ook naar toegangsweg en draaiplein) omzoomd wordt door beplantingen. Het gazon, waarop slechts een enkele boom of heester, loopt uit in een grote vijver die geflankeerd wordt door enkele bomen en heestergroepen. Door de beplantingen en over het gazon van deze siertuin slingerden enkele wandelpaden, onder meer in de richting van de vijver.

Aan de overzijde van de vijver veranderde het karakter van de tuinaanleg ten derde male. In dit gedeelte, ter plekke van het van hovenier Van der Lee gekochte bouwland, bleef namelijk het idee van de warmoeslanden bestaan in de vorm van moes- en nutstuinen. Op de luchtfoto uit 1944 is hier een praktische rechtlijnige indeling te zien met aan de oostzijde een gebouwtje. Deze opstal komt (in ieder geval qua plek) overeen met de schuur die van Van der Lee gekocht werd. De omschrijving *“een geestig, klein huisje, genaamd het Appelhuis, het speelhuis van de kinderen”* zal hierop betrekking hebben. De nutstuinen waren aan de zuidzijde ontsloten vanaf de weg langs het spoor (huidige Lindelaantje).

De tuin is in zijn totaliteit met een groots gebaar aangelegd. Met grote vlakken, ruime lijnvoering en een vooral uit bomen en heesters (ook coniferen) bestaande beplanting betreft het hier veeleer een park of landschap dan een gedetailleerde tuin. Specifieke kleinere tuinelementen zijn te vinden in de directe omgeving van het huis, in aansluiting op het terras. De gedetailleerd ingevulde beplanting van de aldaar gelegen borders is door zijn nabijheid goed zichtbaar vanuit het huis en vanaf het terras.

Door de uitwaaiierende keermuren (met aangrenzende borderstroken) aan weerszijden van het huis strekt de overgang van huis naar park zich van oost naar west over de gehele breedte van het perceel uit. De muur van het terras is hoger dan de beide muren terzijde, zodat het hoogtepunt van de compositie (het huis) wordt benadrukt.

De westelijke keermuur buigt aan het uiteinde in zuidelijke richting en als onderdeel van de muur is hier een tuinpriël gelegen. Vanaf deze zitplek is een diagonaal zicht over de aanleg, waarmee de ruimtelijkheid extra kan worden ervaren.

DE TUIN IN CONTEXT

Voor de betekenis van de tuin van 't Zonnehuis in een groter geheel moet zowel gekeken worden naar ander werk van de architect Jan Rebel als naar hetgeen in die tijd in Nederland gangbaar was. Vanwege zijn beroep is opdrachtgever De Vries Robbé bekend geweest met andere landhuizen van architect Rebel, maar vermoedelijk ook met het werk van andere architecten en tuinarchitecten uit die tijd.

Plaatsing binnen het werk van Jan Rebel

Aangezien een overzicht en een datering van door Jan Rebel ontworpen tuinen ontbreekt, moet een vergelijking met ander werk van Rebel vooral gebaseerd worden op het eerder genoemde boek 'Het bouwen van landhuizen, naar werken van Jan Rebel' uit 1950.

Kijkend naar de diverse plattegronden van de woningen met hun tuin en de afgebeelde foto's vallen sterke overeenkomsten op tussen de verschillende tuinen. Hoewel het boek niet in alle gevallen meldt dat Rebel ook de ontwerper is van de tuin (van Zuiderhof is bekend dat dit D.F. Tersteeg is), is wel een bepaalde eenheid en herhaling van elementen te herkennen.

Foto van huis en tuin Zuiderhof te Naarden. Herkomst: A. van Vliet, 1950.

In de meeste gevallen is er een duidelijke entree-zijde van de woning met hiervoor een besloten ruimte in de oksel van het geknikte bouwvolume of omsloten door woning en vrijstaande garage. Een duidelijk met keermuren begrensde terras (deels inpandig) in aansluiting op de woonvertrekken en georiënteerd op het zuiden is een terugkerend element. Tegen de keermuren ligt een gedetailleerd beplante border, veelal met een golvende belijning als overgang naar het aangrenzend gazon. Het gazon heeft een losse vormgeving en is voorzien van een enkele boom of heester, rondom is meer en dichtere beplanting. In bijna alle tuinen is een vijver opgenomen, veelal op afstand van het huis in het gazon en met een losse vorm, in enkele gevallen direct in aansluiting op de keermuur van het terras. Een tuinhuisje als onderdeel van een keermuur en/of in aansluiting op het terras komt in meerdere tuinen voor.

De tuin van 't Zonnehuis is in opzet en sfeer en op onderdelen sterk vergelijkbaar met bijvoorbeeld de tuin bij Landhuis 't Haspel te Naarden, waarvan in het boek "de mooie uitzichten vanuit de woonkamers en dienstvertrekken" worden benoemd, evenals de "ruimtewerking, die zich oplost in en aanpast aan de natuurlijke ligging en omgeving" en "een prachtig beschut op het Zuiden gelegen terras".

Landhuis Fazantenweide te Aerdenhout werd in 1937 door Rebel gebouwd en kent ook een half inpandig terras, keermuren met plantvakken rondom het huis en een ruim en open gazon op afstand.

Foto van huis en tuin 't Haspel te Naarden. Herkomst: A. van Vliet, 1950.

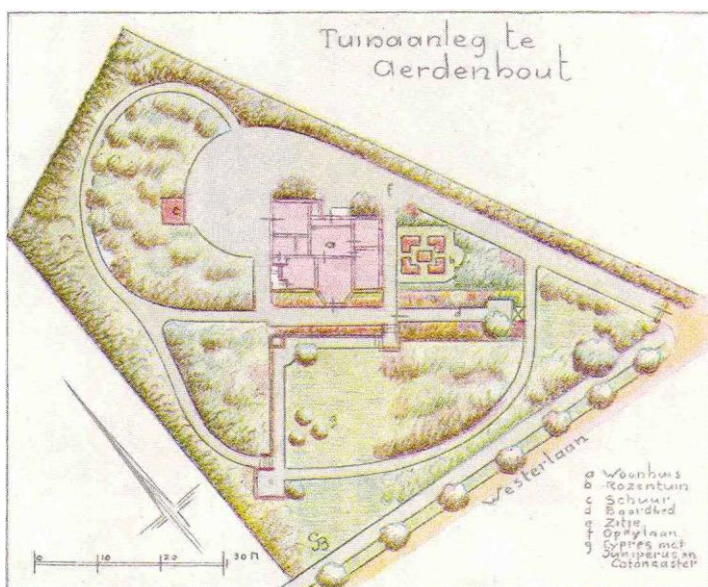
Foto van huis en tuin Fazantenweide te Aerdenhout. Herkomst: A. van Vliet, 1950.

Plaatsing in de toenmalige tuinarchitectuur

In de eerste helft van de 20^e eeuw was de architect vaak ontwerper van een 'gesamtkunstwerk' en bemoeide hij zich naast de architectuur van het gebouw ook met inrichting, meubilair, stoffering, servies- en glaswerk, en ook met de tuininrichting. Ook van architecten als K.P.C. de Bazel, Co Brandes, A.P. Smits bestaan tuinen die zij zelf vormgaven rondom door hun ontworpen landhuizen. Veelal hadden deze tuinen elementen van de Architectonische Tuinstijl in zich, die in belangrijke mate door tuinarchitect D.F. Tersteeg uit Naarden vanaf 1906 werd geïntroduceerd in Nederland en zich kenmerkt door de aanwezigheid van gebouwde elementen volgens rechte lijnen in relatie tot het huis en (vooral bij de grotere percelen) een meer vrije aanleg met losse lijnvoering op afstand. Tersteeg is onder meer verantwoordelijk voor de tuin bij landhuis Zuiderhof dat in 1928 door Rebel werd ontworpen. Ook daar is er een fraaie zichtrelatie tussen de woning en het omliggende landschap, met een tuingedeelte vol architectonische elementen als intermediair.

De waardering voor het omliggende landschap, of een binnen de kavel gecreëerd pseudo-natuurlijk landschap, doet zich in de jaren dertig steeds meer gelden, hoewel de wortels hiervan al in het eerste decennium van de 20^e eeuw liggen. In sommige gevallen betreft het hier alleen een losse 'natuurlijke' lijnvoering, in andere gevallen wordt dit uitgebreid met een inheemse beplanting. Ook een ogenschijnlijk vrij-gevormde vijver kan als 'natuur'-element worden beschouwd.

Het aantal en de omvang van de gebouwde elementen in de tuin nam in de jaren 30 van de 20^e eeuw fors af. De Architectonische Tuinstijl maakte plaats voor de Functionalistische Stijl waarin veel aandacht wordt besteed aan de gebruikswaarde van de tuin, een functionele verbinding tussen huis en tuin, sociale aspecten, de tuin als buitenwoonruimte en ter bevordering van gezondheid. Veelal probeert men met één enkel, doeltreffend gebaar de ruimte te beheersen en in te richten. In plaats van uitgestrekte met veel soorten heesters en vaste planten voorziene plantvakken wordt de beplanting nu samengesteld uit een beperkt aantal soorten, met een accent op gazons, weides en houtgewassen. Het blijft, ondanks de weidse en vloeiende ruimtes, evenwel nog steeds de architectonische ingreep die het aanzien van de tuin bepaalt. Dit in tegenstelling met tuinen in Naturalistische Stijl waar het bestaande (semi)-natuurlijke landschap leidend is voor de tuinaanleg (en veelal ook voor de positionering van het landhuis).

Voorbeeld van een tuinaanleg in Functionalistische Stijl. Tuinaanleg te Aerdenhout door G. Bleeker. Herkomst: Bleeker, z.j.

HUDIGE SITUATIE

De tuin is op hoofdlijnen volledig bewaard. De bedoelde ruimtelijkheid van de aanleg is onaangetast. De kenmerkende driedeling bestaat nog en de aangebrachte wijzigingen ondergeschikt. Veel van de oorspronkelijke details zijn aanwezig. De onderhoudstoestand is niet overal optimaal.

Enkele opmerkingen:

- Aan de westzijde van het draaiplein is een garagegebouw toegevoegd, dat het besloten karakter van deze plek niet heeft gewijzigd.
- Het terras aan het huis is aanzienlijk vergroot en in deze uitbreiding is een zwembassin opgenomen. De uitbreiding ligt op gelijk niveau als het oorspronkelijke terras en wordt eveneens door een gemetselde keermuur begrensd. De authentieke terrasbedekking met tegels is niet doorgezet in de uitbreiding (hier ligt thans kaal beton) en de keermuur is minder verfijnd uitgevoerd. Door de maat van de tuin doet de vergroting van het terras geen afbreuk aan het geheel.
- In aansluiting op de dienstvertrekken is het terras aan de westgevel gewijzigd en de bestrating vervangen door hedendaags materiaal. Vanuit de tuin is dit nauwelijks zichtbaar.
- Het prieel is aanwezig, doch in slechte staat.
- Van de oorspronkelijke beplantingen lijkt nog een deel aanwezig te zijn, waaronder inmiddels fraai uitgegroeide bomen. Rondom het gazon staat een diversiteit aan heesters, waaronder forse taxusstruiken. Een deel van de beplanting is in de loop der tijd door ouderdom uitgevallen en (gedeeltelijk) vervangen. Tussen de beplantingen komt opslag van vlier en esdoorn voor. Ook brandnetels en onkruid worden aangetroffen.
- De vijver is ongewijzigd aanwezig en ook de gebogen waterloop als verbinding naar de kavelstoot is aanwezig. Ter vervanging van uitgevallen beplanting is aan de westzijde van de vijver een groep goudkleurige coniferen aangeplant.
- De nutstuin ten zuiden van de vijver is niet langer meer in gebruik. Binnen een omzoming met bomen en heesters groeit een kruidenrijk grasland. De ontsluiting vanaf het Lindelaantje is opgeheven, het 'Appelhuis' afgebroken.

Draaiplein met rechts het toegevoegde garagegebouw.
Foto: SB4, 2011.

Uitzicht op de tuin over het vergrote terras met zwembad.
Foto: SB4, 2011.

De voormalige nutstuinen ten zuiden van de vijver zijn in onbruik, kijkend in westelijke richting.
Foto: SB4, 2011.

CONCLUSIE EN WAARDERING

De door architect Jan Rebel omstreeks 1937 ontworpen tuin rondom het door hem voor A.A.C. de Vries Robbé gebouwde landhuis 't Zonnehuis te Gorinchem is een karakteristiek voorbeeld van een tuin in Functionalistische Stijl, zoals in die tijd gangbaar.

De compositie strekt zich uit vanaf het voorplein, via huis en terrassen, over het gazon tot aan de vijver. In het meest zuidelijke gedeelte van de tuin, ten zuiden van de vijver, werd het oudere gebruik van de gronden als warmoesland gehandhaafd in de vorm van nutstuin.

In de opzet van de tuin is nadrukkelijk sprake van een semi-openbare kant (entree en draaiplein), een privé-zijde (terrassen, gazon, vijver) en een nutsgedeelte (ten zuiden van de vijver).

Hoewel de tuin inmiddels ruim 80 jaar oud is, zijn de meeste kenmerkende elementen behouden. Dit zijn:

- het besloten draaiplein aan het eind van de toegangsweg ten noorden van het huis.
- de terrassen (deels inpandig) in het verlengde van de woonvertrekken, zij het deels gewijzigd in verband met de realisatie van een zwembad.
- gemetselde keermuren waarlangs plantvakken op de overgang tussen terras en gazon.
- een uitwaaiende lage keermuur in westelijke richting waarin opgenomen een tuinpriël (enigszins vervallen, maar goed herkenbaar).
- een ruim gazon met gebogen lijnvoering, rondom voorzien van een dichte rand met houtgewassen, een enkele boom of heestergroep op het gazon.
- een vijver volgens losse lijnvoering, middels een gebogen waterloop aangesloten op omliggende kavelsloten.

De inrichting en het gebruik van de nutstuin op het vroegere warmoesland is thans vervallen, zonder dat daarvoor een wezenlijk andere invulling in de plaats is gekomen. De schuur, later 'Appelhuis' genoemd is verdwenen.

De sinds de aanleg van de tuin sterk gewijzigde omgeving rondom het perceel is van binnenuit niet ervaarbaar vanwege het reeds van oorsprong in zichzelf gekeerde karakter van de aanleg. Ondanks de stedelijke druk is de vorm en maat van de oorspronkelijke bouwkavel bewaard en herkenbaar.

Ondanks het ontbreken van uitputtend oeuvre-onderzoek naar het werk van architect Jan Rebel en de door hem ontworpen tuinen kan gesteld worden dat de tuin bij 't Zonnehuis een vrij gaaf bewaard voorbeeld is van een tuin behorende bij een door Jan Rebel ontworpen huis (en ook door hem ontworpen) en als kenmerkend voor tuinen bij zijn landhuizen en karakteristiek voor de Nederlandse tuinarchitectuur en wijze van beplanten in de jaren dertig van de twintigste eeuw.

MONUMENTENSTATUS

Landhuis 't Zonnehuis is op 11 januari 2002 aangewezen als Rijksmonument en op 12 september 2005 ingeschreven in het monumentenregister. Voor de volledige monumentenomschrijving zie de bijlage.

Hoewel in de inleiding van de omschrijving de rondom het landhuis gelegen tuin wordt genoemd als ontwerp van Jan Rebel en op hoofdlijnen beschreven, komt deze in de verdere omschrijving niet meer terug. De in de tuin gelegen muurwerken worden, evenals het prieel, niet genoemd.

De omschrijving richt zich uitsluitend op het landhuis met haar interieur.

De reden voor aanwijzing is gelegen in de waardering:

"Het landhuis 't Zonnehuis is van algemeen belang vanwege de cultuur- en architectuurhistorische waarde

- als woonhuis van de directeur van de bekende ijzer- en betonfabriek met een sociaal-economische betekenis van nationaal niveau.

- als ontwerp van Jan Rebel in Traditionalistische stijl met elementen uit het Expressionisme. Het pand is gaaf in hoofdvorm, materiaalgebruik en detaillering en bezit verschillende interieuronderdelen die in meerdere woonhuizen van Rebel terug komen en typerend zijn voor zijn werk.

Het huis bevindt zich wat betreft in- en exterieur grotendeels in oorspronkelijke staat."

Hieruit moet opgemaakt worden dat de tuin als zodanig niet tot het beschermde monument wordt gerekend.

Deze opvatting wordt bevestigd in een brief dd. 15 april 2011 van Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (mw. D.C. Takens, consulent uitvoering monumentenwet) aan Gemeente Gorinchem (dhr. R. Osenga, afdeling Ruimtelijke en Economische Ontwikkeling). Daarin wordt gesteld:

"Uit de redengevende omschrijving van het monument kan worden afgeleid dat de bescherming op basis van de Monumentenwet 1988 betrekking heeft op het in de omschrijving en de waardering aangeduide landhuis uit de jaren dertig van de 20e eeuw.

De omliggende tuin is karakteristiek voor de tijd van aanleg en cultuurhistorisch van belang voor de herkenbaarheid van het monument als landhuisachtig woonhuis.

De aanleg van de tuin maakt echter geen afzonderlijk onderdeel uit van de rijksbescherming. Wel is aandacht aan deze belangrijke ruimte rond het monument besteed door de tuin te vermelden in de inleiding van de omschrijving."

AANBEVELINGEN

Hoewel niet aangewezen als Rijksmonument is de tuin bij 't Zonnehuis te Gorinchem van belangrijke tuinhistorische waarde. Ondanks het ontbreken van uitputtend oeuvre-onderzoek naar het werk van architect Jan Rebel en de door hem ontworpen tuinen kan gesteld worden dat de tuin bij 't Zonnehuis een vrij gaaf bewaard voorbeeld is van een tuin behorende bij een door Jan Rebel ontworpen huis (en ook door hem ontworpen) en als kenmerkend voor tuinen bij zijn landhuizen en karakteristiek voor de Nederlandse tuinarchitectuur in de jaren dertig van de twintigste eeuw. Een respectvolle aanpak, waarbij de van oorsprong bedoelde eenheid huis-tuin wordt behouden, is hier zeker op zijn plaats.

Reeds in aanvang was er sprake van een tweedeling van het perceel in een gecomponeerde aanleg enerzijds en een nutstuin anderzijds. Er was (en is) geen sprake van een harde grenslijn; vanuit het huis is er doorzicht over de vijver in de diepte van het perceel, tussen de bomen en heesters rondom de vijver door.

Het is waardevol om alle tot de ontworpen tuin te rekenen elementen in samenhang te bewaren, dit is inclusief de vijver met een omlopend wandelpad als onderdeel van de gecomponeerde tuin bij het landhuis.

Voor de thans in onbruik zijnde ruimte ten zuiden van de vijver zou een hernieuwde invulling op zijn plaats zijn. Hoewel een nutstuingebruik vanuit de historie het meest voor de hand ligt, is het de vraag of dat in de huidige tijd wenselijk en haalbaar is. Enig financieel voordeel is van een moestuin niet te verwachten, zeker geen substantiele bijdrage aan behoud en beheer van landhuis met tuin.

Het voorliggende idee om ter plekke van de nutstuin enkele woningen te bouwen kan in de huidige tijd een goede invulling zijn. Van belang is wel dat de historische tuinaanleg leidend is voor de bepaling van aantal, situering, omvang en architectuur van de nieuwbouw.

De ruimtelijkheid van de rondom het landhuis gecomponeerde tuin (inclusief zichtlijnen) dient gerespecteerd te worden. Een eigen ontsluiting van de voormalige nutstuinen is gewenst, zodat de aanleg rondom het huis ongewijzigd kan blijven. In het verleden was er een eigen ingang vanaf het Lindelaantje, deze zou verlegd kunnen worden naar het Plantsoen.

De nieuwe bebouwing zou in uitstraling en architectuur ondergeschikt moeten zijn aan het landhuis. Mogelijk kan het gegeven van de vroegere nutstuin en warmoezeniersbebouwing een inspiratie zijn. Denkend aan het moderne landhuis dat Jan Rebel bouwde, is historiserend bouwen hier niet op zijn plaats.

Idealiter levert de nieuwbouw een financiële bijdrage aan het duurzaam behoud en beheer van de cultuurhistorisch waardevolle tuinaanleg, zoals elders wel verwoordt in 'rood-voor-groen' of 'rood-voor-rood' gedachten.

Gezien bovenstaande is het belangrijk om een eventueel nieuwbouwplan gedetailleerd uit te werken in een dialoog tussen een architect en een tuin- en landschapsarchitect, waarbij beiden naast een historisch bewustzijn ook een creatieve hedendaagse inslag zouden moeten hebben. Situering, vormgeving en aankleding van de buitenruimte moeten op inventieve wijze in samenhang gestalte krijgen, zoals ook Jan Rebel dat heeft gedaan.

Los van bovenstaande plannen wordt aanbevolen de thans deels versleten en uitgegroeide beplantingen te herzien en de bouwkundige elementen (waaronder het prieel) te herstellen.

BRONNENLiteratuur:

Bleeker, G., *Tuinkunst, het ontwerpen en tekenen van kleine villa-tuinen*. Alkmaar, z.j.

Blok, Eric en Birgit Lang, *Villatuinen in Nederland 1900-1940*. Amersfoort/Wageningen, 2008.

Blok, Eric, *Nederlandse Tuinarchitectuur: tuinen van Th.J. Dinn, C. Brandes, H. Roeters van Lennep, R.T. Boon [en] Cath. Polak Daniels*. Bussum. Amsterdam, 1997.

Blok, Eric, ‘Tuingebouwtjes als verlengstuk van het huis’, in: *Tuinjournaal* 11 (1994) no. 4, p. 26-29.

Blok, Eric, *Jongere tuinkunst 1900 - 1940: tuinen van K.P.C. de Bazel, K.C. van Nes, G. Bleeker, C.A. Cool [en] J.P. Fokker*. Amsterdam, 1993.

Fanelli, Giovanni, *Moderne architectuur in Nederland 1900-1940*. 's-Gravenhage, 1978.

Vliet, A. van, *Het bouwen van landhuizen, naar werken van Jan Rebel*. Amsterdam, 1950.

Websites:

www.cultureelerfgoed.nl

www.janrebel.eu

www.nai.nl

www.stationsweb.nl

www.watwaswaar.nl

www.wikipedia.org

Archieven:

Archief kadaster

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, objectdatabank

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, beeldbank

Speciale Collecties Bibliotheek Wageningen UR

BIJLAGE: MONUMENTENOMSCHRIJVING

Monumentnummer: 525132 - 't Zonnehuis
Plantsoen 20 te Gorinchem

Algemeen

Monumentnummer : 525132
Monumentnaam : 't Zonnehuis
Status : Beschermd
Complexnummer :
Aanwijzingsbesluit : 11-01-2002
Inschrijving register : 12-09-2005
Kadaster deel/nr : 40781/76

Locatie

Provincie : Zuid-Holland
Gemeente : Gorinchem
Plaats : Gorinchem
Buurt/wijk :
Situering : Binnen de bebouwde kom
X-Y coörd : 126059-427444

OmschrijvingInleiding

WOONHUIS van het type landhuis genaamd "'t Zonnehuis" gebouwd in 1937 in opdracht van de heer A.A.C. de Vries Robbé naar ontwerp van Jan Rebel. De opdrachtgever had grote bewondering voor het werk van de architect en kende zijn ontwerpen aangezien de staalfabriek De Vries Robbé, in het verleden verschillende keren de stalen ramen en deuren voor de bouwwerken van de architect had geleverd. Het pand is vormgegeven in Traditionele stijl met elementen uit het Expressionisme zoals de bijzondere vleugelplattegrond en de omhoog zwenkende daklijn. Het landhuis ligt aan de noordzijde van een ruime, grotendeels met sloten omgeven tuin eveneens naar ontwerp van Jan Rebel. Het huis is gesitueerd aan de noordzijde van de aanleg. De tuin heeft een gazon met een golvende vorm waaromheen een border is aangelegd waarin diverse heesters en bomen zijn geplant die het huis vanaf de straatzijde aan het zicht onttrekken. Ten zuiden van het woonhuis ligt een hartvormige vijver met een treurwilg. Het huis ligt in een wijk met overwegend interbellumbouw buiten de historische kern van Gorinchem en is bereikbaar via een oprijlaan met aan de straatzijde een gemetselde heul die vermoedelijk uit de bouwtijd van het huis stamt en voorzien is van later toegevoegde hekpijlers met bolbekroning waartussen een smeedijzeren hek gehangen is.

Omschrijving

Onderkelderd pand met een samengestelde, vleugelvormige plattegrond. Vanaf een zwart geschilderde plint over een en twee bouwlagen opgetrokken in gele handvormsteen (kettingverband, diepliggende voeg) met langs enkele gevelranden vlechtingen. Het samengestelde, overstekende zadeldak met deels een omhoog zwenkende daklijn is gedekt met gesmoorde daktegels. De vensters hebben grotendeels nog de stalen kozijnen.

De voorzijde van het pand (noord) is te verdelen in drie bouwvolumes die in een halve cirkel gegroepeerd zijn. In het linker bouwdeel is de entree geplaatst binnen een uitpandig portiek onder een aangekapt zadeldakje dat steunt op een houten standvink met korbelen, geplaatst op een borstwering die als afscheiding van het portiek dient. Het portiek bevat behalve de originele houten deur, een rondboogvormig venster dat is gevuld met glas-in-lood en met een luik afgehangen is. Links naast de entreeportiek is een venster geplaatst. Het middelste bouwdeel is hoger en bevat het trappenhuis dat herkenbaar is aan de drie hoge staande traplichten die alle met glas-in-lood gevuld zijn. Boven deze gevel een dakkapel met een ooglidvenster. Het rechter bouwdeel heeft onder meer een terugliggende

rondboogvormige deur, geflankeerd door twee kleine staande vensters en een dubbele garagedeur binnen een korfboog. De kopse gevel aan de oostzijde heeft een glazen terrasdeur, een beluikt venster een geschakeld venster op de eerste verdieping en ter plaatste van de zolder een dubbel venster.

De tuinzijde (zuid) bestaat uit twee vleugels met in de knik een uitspringend bouwdeel onder een zadeldak. De rechter vleugel wordt gedeeld door een door de daklijn, taps toelopende, schoorsteen. Rechts in de gevel is een groot vensters geplaatst, boven deze gevel een dakkapel met vierdelig venster. Links van de schoorsteen in een dubbel terrasdeur geplaatst met op de verdieping een vierdelig venster. Het uitspringende bouwdeel bevat grotendeels een overdekt terras. In de oostelijke zijgevel is een venster met glas-in-lood geplaatst. De verdieping bezit een tweedelig venster. De linker vleugel herbergt de keuken, met een dubbel venster en een paneeldeur met zijlicht. Boven deze gevel een langgerekte, half rond lopende dakkapel met een geschakelde vensterpartij. Daarboven een ooglidvenster. Het uiteinde van deze vleugel is de garage met in de zuid-oostelijke gevel een rondboogvormige deur en in de kopse gevel een driedelig venster.

INTERIEUR. In de vlinderplattegrond zijn de vertrekken zo gegroepeerd dat men vanuit de woonkamers een mooi uitzicht heeft over de tuin. Woonkamer en eetkamer zijn geschakeld en grenzen aan het zuidelijk gelegen terras.

Vanuit de centrale hal, betegeld met Sollenhofer-tegels, zijn alle vertrekken bereikbaar. De hal wordt door togen van ongepleisterde, licht geglaazuurde handvormsteen geleed, het plafond is voorzien van eikenhouten moerbalken. De bordestrap heeft een eikenhouten gesneden balustrade en wordt via vijf grote traplichten met glas-in-lood van licht voorzien. Links in de hal bevindt zich de garderobe met een vierkante, uitgemetselde betegelde fontein met een bronzen kraan. De woonkamer is gesitueerd in de linker vleugel. De eikenhouten balken die het die het vertrek een rustieke sfeer geven worden ondersteund door gesneden consoles met dier- en bloemmotieven. Tevens in de woonkamer een schouw met eikenhouten schouwbank. In de woonkamer en in andere vertrekken op de begane grond zijn nissen gemaakt als dan niet voorzien van een houten deurtje of smeedijzeren rooster. De herenkamer, in de zuidelijke punt van het woonhuis, heeft een schouw met een haard van schoon metselwerk.

Waardering

Het landhuis 't Zonnehuis is van algemeen belang vanwege de cultuur- en architectuurhistorische waarde

- als woonhuis van de directeur van de bekende ijzer- en betonfabriek met een sociaal-economische betekenis van nationaal niveau.

- als ontwerp van Jan Rebel in Traditionalistische stijl met elementen uit het Expressionisme. Het pand is gaaf in hoofdvorm, materiaalgebruik en detaillering en bezit verschillende interieuronderdelen die in meerdere woonhuizen van Rebel terug komen en typerend zijn voor zijn werk.

Het huis bevindt zich wat betreft in- en exterieur grotendeels in oorspronkelijke staat.

Herkomst: website Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, dd. 4 mei 2011.